

До разової спеціалізованої ради ДФ 35.051.150
Львівського національного університету
імені Івана Франка

ВІДГУК

офіційного опонента, кандидата географічних наук, старшого наукового співробітника відділу геоморфології та палеогеографії Інституту географії НАН України, Кушніра Анатолія Степановича на дисертаційну роботу Шевцової Анастасії Андріївни «Палеолітичні стоянки Поділля як комплексні пам'ятки природи і суспільства та їхня охорона», подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 103 «Науки про Землю» галузі знань 10 «Природничі науки»

Актуальність теми дисертаційного дослідження. Вивчення відкладів лесово-грунтової формації плейстоцена на території України є одним із ключових напрямків фундаментальних наукових досліджень, пов'язаних з процесами змін клімату та їх прогнозами на майбутнє. Субареальні відклади представляють собою важливу палеогеографічну пам'ятку дослідження якої надає можливість здійснювати належні палеогеографічні реконструкції. Разом з цим охорона таких пам'яток в т.ч. в межах археологічних об'єктів, є необхідною та потребує окремого вивчення в контексті організації їх збереження. Саме такому тематичному напрямку і присвячене дане дисертаційне дослідження, що стосується палеолітичних стоянок Поділля, як комплексних пам'яток природи та суспільства. Актуальність подібних робіт також зумовлена постановою Кабінету Міністрів України (редакція №463 від 09.05.2023 р.) «Перелік пріоритетних тематичних напрямів наукових досліджень і науково-технічних розробок на період до 2023 року», зокрема пунктами розділу «Фундаментальні наукові дослідження з найбільш важливих проблем розвитку науково-технічного, соціально-економічного, суспільно-політичного, людського потенціалу для забезпечення конкурентоспроможності України у світі та сталого розвитку суспільства і держави». В свою чергу геоінформаційну складову актуальності подібних робіт зумовлює ЗУ «Про національну інфраструктуру геопросторових даних».

На актуальність та значимість роботи вказує також те, що вона пов'язана з дослідженнями в рамках реалізації проекту «Розвиток палеокріогенних процесів у плейстоценовій лесово-грунтовій серії України: інженерно-геологічний, ґрунтовий, кліматичний, природоохоронний аспекти» (реєстраційний номер 2020.02/0165, номер державної реєстрації 0120U105020), який виконувався у 2020–2023 роках за підтримки Національного фонду досліджень України.

Дане дисертаційне дослідження є самостійною науковою працею, в якій висвітлені власні ідеї і розробки авторки, що дозволили вирішити поставлені завдання. Використані в дисертації ідеї, положення чи гіпотези інших авторів мають відповідні посилання і слугують лише для підкріплення ідей здобувача.

Структура дисертації. Дисертація складається з анотацій українською та англійською мовами, списку публікацій здобувачки за темою дисертації, вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

В *першому* розділі представлені теоретико-методичні засади дослідження палеолітичних стоянок, що включає історію їх дослідження на території Поділля, загальні правові засади організації охорони палеолітичних стоянок в Україні, основи їх паспортизації та методи дослідження як комплексних пам'яток природи і суспільства. Даний розділ є теоретичним обґрунтуванням практичної частини дисертаційної роботи.

Другий розділ присвячений природнім умовам території Поділля як фактору впливу на розміщення та збереження середньопалеолітичних стоянок. Авторка характеризує основи риси геологічної будови, а саме докембрійських кристалічних порід, що перекриті осадовими породами верхнього протерозою, палеозою, мезозою та кайнозою. Особливу увагу приділено четвертинним відкладам, як базовим утворенням на час формування яких припадають існування палеолітичних стоянок. Детально охарактеризовано стратиграфію лесово-грунтової серії Волино-Поділля в основу якої покладено схему А. Богуцького, що підкреслює продовження ідей наукової палеогеографічної школи Андрія Боніфатійовича. Особливої уваги в розділі заслуговує пункт «Рельєф околиць палеолітичних стоянок Поділля» в якому представлені виконані авторкою на основі ГІС-інструментів ряд картосхем: цифрові моделі рельєфу, карти експозиції та крутості схилів, вертикальної розчленованості рельєфу та 3D моделі, а також охарактеризовано вплив рельєфу на розташування, збереження та дослідження палеолітичних стоянок. Наприкінці розділу охарактеризовано ландшафтно-кліматичні умови середнього палеоліту на основі літературних даних та власних польових досліджень.

Характеристика палеолітичних стоянок Поділля, як комплексних пам'яток природи та суспільства, представлена в *третьому* розділі. Розділ повною мірою розкриває загальні особливості палеолітичних стоянок Тернопільської та Буглівської групи. За уніфікованим планом подане рельєфне положення, характеристика культурних шарів та відкладів яким ці шари відповідають, а також представлений опис усіх шести стратиграфічних розрізів за матеріалами досліджень професора Андрія Богуцького.

В *четвертому* розділі авторка представляє матеріал, що стосується охорони палеолітичних стоянок Поділля, що є логічним продовженням попереднього розділу.

Проведений авторський аналіз світового досвіду охорони палеолітичних пам'яток природної та культурної спадщини та дана характеристика їх сучасного стану та актуальних проблем охорони і збереження. Окремо проаналізовано фактори впливу на стан збереження та охарактеризовано сучасних стан означених в третьому розділі палеолітичних пам'яток. Завершують розділ рекомендації щодо збереження та охорони палеолітичних пам'яток на сучасному етапі. Авторка наголошує, що до обов'язкових заходів, що сприяють збереженню археологічних пам'яток, зокрема палеолітичних стоянок, належить паспортизація таких об'єктів. Наслідком стало складення повних комплектів облікової документації для палеолітичних стоянок території досліджень, який наведено в додатках.

Наукова новизна основних положень роботи сформульована у вступній частині та обґрунтована основним змістом дисертації. В науковій новизні можна *виокремити три складові*. Це те, що зроблено *вперше*, а саме: проведено комплексне дослідження палеолітичних стоянок Подільського регіону як пам'яток природи та суспільства; із застосуванням технологій ГІС побудовано низку морфометричних карт, на основі яких проаналізовано особливості рельєфу околиць палеолітичних стоянок Тернопільської та Буглівської груп на Поділлі; підготовлено охоронні документи для палеолітичних стоянок Ігровиця I, Ванжулів I (Замчисько), Ванжулів VIII (кар'єр). Також в рамках тематики дисертаційної роботи *удосконалено* – охоронну документацію для палеолітичних пам'яток Великий Глибочок I, Пронятин I, Буглів V, на підставі якої оновлено дані в Державному реєстрі нерухомих пам'яток України; алгоритм заходів, спрямованих на організацію належного збереження та охорони палеолітичних стоянок; теоретико-методологічні засади дослідження палеолітичних стоянок як комплексних пам'яток природи та суспільства. *Набули подальшого розвитку* – інтерпретація розрізів лесово-грунтових товщ та геоморфологічних процесів, що мають значний вплив на збереження культурних шарів палеолітичних стоянок; – принципи та підходи до організації охорони природної та культурної спадщини.

Практичне значення роботи. Дисертанткою зібраний й опрацьований літературний, картографічний, фондовий та польовий фактичний матеріал галузево-географічного, палеогеографічного, геологічного й археологічного напрямку. Практична складова дисертаційної роботи перш за все полягає у підготовці охоронних документів та ініціюванні процесу включення окремих палеолітичних стоянок Тернопільської та Буглівської груп на Поділлі до Державного реєстру нерухомих пам'яток України. Це сприятиме підвищенню ефективності й результативності організації охоронних заходів

для досліджуваних стоянок, а також значному покращенню стану їхнього збереження. Велике значення одержані результати вивчення палеолітичних стоянок мають для використання їх в наукових і освітніх цілях. Разом з цим, результати досліджень, висвітлені у дисертації можуть, бути використані у науково-дослідній роботі Тернопільського обласного центру охорони та наукових досліджень пам'яток культурної спадщини, а також аналогічних осередків інших областей України. Окрім того, вони мають наукове та навчально-дидактичне значення і можуть бути використані при викладанні курсів палеогеографії антропогену, геоархеології, геотуризму у закладах вищої освіти України та краєзнавчій роботі. Наявні довідки про впровадження результатів дослідження, що представлені в додатках до роботи, верифікують практичну значимість дисертаційної роботи.

Повнота викладення наукових положень та висновків в опублікованих працях. Найважливіші положення роботи опубліковані у 8 наукових працях: 3 статті - у наукових фахових виданнях України, 1 публікація у виданні включеному до міжнародної наукометричної бази Scopus; 4 – у матеріалах і збірниках тез зарубіжних і українських конференцій.

Дисертація написана грамотною українською мовою, стиль викладення матеріалу відповідає прийнятому в науковій літературі.

Дана робота, як і будь-яка наукова творча праця з погляду опонента має певні недоліки висвітлення або спростування яких сприятиме більш повній та об'єктивній характеристиці результатів дослідження. Основним **зауваженнями та побажаннями є:**

1. До теми дисертаційного дослідження.

- з огляду на палеогеографічну спрямованість роботи, на думку опонента, варто було закцентувати увагу на лесово-грунтових відкладах до яких приурочені палеолітичні стоянки, що в свою чергу потребують охорони як археологічні та палеогеографічні пам'ятки;

- в назві роботи, як і в назві окремих розділів та пунктів зазначена територія дослідження Поділля, що є історико-географічною областю. Разом тим при описі лесово-грунтових відкладів згадується більш доречно в спеціальності наук про Землю територія на якій розташовані об'єкти дослідження, а саме Волинно-Поділля. Також при описі зокрема корінних відкладів (пункт 2.1) йде опис території, що є адміністративною одиницею – Тернопільська область. Незрозуміло як співвідносить авторка ці території.

2. До структури роботи.

Враховуючи предмет дослідження, на думку опонента, варто було б включити

пункт який характеризував би напрацювання передусім українських вчених в галузі охорони пам'яток археології, відомі публікації О.Малишева (2020), Н. Мінаєвої (2019), Н. Рудика (2011), Є. Михайленко (2010) та ін.

3. До першого розділу:

- в пункті 1.2 наведені терміни (с.28-29), які використовуються в нормативно-правових документах не співвідносяться із визначеннями, що представлені у згаданому авторкою Законі України "Про охорону культурної спадщини". В свою чергу визначення цих термінів подається в Законі України "Про охорону археологічної спадщини" і разом з тим достеменно не зрозуміло чому поданий перелік термінів не повний згідно згаданого Закону;

- с.31. «Європейська культурна конвенція» розроблена в 1954, а ратифікована в Україні саме в 1994, що і потрібно було зазначити. Стосовно «Конвенції про захист європейської археологічної спадщини», напевно сталася технічна помилка, так як, конвенції з таким формулюванням не існує. В свою чергу є «Європейська конвенція про охорону археологічної спадщини» підписана в Лондоні 1969 року, яка пізніше доповнена та існує наразі у формулюванні «Мальтійська конвенція», що набула чинності в Україні в 2004 р.

4. До другого розділу:

- таблиця 2.1., в співставленні етапів четвертинного періоду та при їх характеристиці доцільно вживати "горизонт". Наприклад, "бузький горизонт", "кайдацький горизонт" і т.п. Незрозуміло на які праці М.Веклича авторка посилається, адже в списку літератури немає жодної. В свою чергу уніфікована Стратиграфічна схема четвертинних відкладів 1993 р (де М.Веклич є першим автором) має дещо інші назви і порядок горизонтів особливо, що стосується середнього і нижнього плейстоцена;

- с. 81-83 і далі, не зрозуміло на основі якого програмного забезпечення та яким чином було побудовано ЦМР даної території, картосхеми експозиції та крутості схилів, вертикального розчленування рельєфу;

- с. 95. «Перша чітко зафіксована поява палеолітичної людини на теренах Поділля припадає на передостанній інтергляціал.... розпочинаючи з 8 киснево-ізотопної стадії (MIS 8), що завершилась перед коршівським інтергляціалом». На думку опонента це досить спірна теза, адже опубліковані результати дослідження Вадима Степанчука та ін. в межах окресленої авторками території (Меджибіж та Головчинці) свідчать про наявність артефактів у відкладах які відносяться до 11 киснево-ізотопної стадії (MIS 11) та більш давніших відкладах, в окремих випадках це відклади MIS 17-19 та MIS 21-37.

5. До четвертого розділу:

- с. 143 та с. 158, на думку опонента чітко не зрозуміло чим виокремленні

проблеми охорони та рекомендації для збереження археологічних пам'яток саме палеоліту відрізняються від загальноприйнятих проблем охорони археологічних пам'яток та рекомендацій по їх збереженню;

- с. 148. мусьє, це палеолітична культура (етап, період), а не горизонт, те саме стосується і ашельською палеолітичної культури помилково названої авторкою горизонтом.

5. До загального тексту роботи:

- присутні недоречні посилання в тексті, що не відображають інформації викладеної у відповідній науковій роботі, наприклад [109] – с.73, [46] – с. 94 та ін.;

- деякі рисунки і таблиці представлені є розмитими та такими, що важко сприймаються, наприклад таб.2.1. – с.72, рис. 2.4 – с. 82 та ін.

Висновок. Представлена наукова робота є самостійно виконаним і завершеним дослідженням, а при її розгляді не було виявлено порушень академічної доброчесності.

Дисертаційна робота Шевцової Анастасії Андріївни на тему «Палеолітичні стоянки Поділля як комплексні пам'ятки природи і суспільства та їхня охорона», що подана на здобуття наукового ступеня доктора філософії, відповідає спеціальності 103 – «Науки про Землю» галузі знань 10 – «Природничі науки» та вимогам «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року №44 зі змінами, внесеними згідно з Постановами Кабінету Міністрів України від 21 березня 2022 року № 341 та від 19.05.2023 року № 502, а також «Вимогам до оформлення дисертації», затверджених Наказом Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 року №40, а її авторка, Шевцова Анастасія Андріївна, заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 10 – «Природничі науки» за спеціальністю 103 – «Науки про Землю».

Старший науковий співробітник відділу геоморфології та палеогеографії

Інституту географії НАН України,

кандидат географічних наук

Кушнір А.С.